

LİSÂN MÜNÂKAŞALARINDAN FELSEFÎ MÜNÂZARALARA RIZA TEVFIK'İN TÜRK YURDU MACERASINDAN KESİTLER VE İZLENİMLER

From Philological Polemics to Philosophical Debates: Some Fragments and Impressions on the Venture of Rıza Tevfik with the Turk Yurdu

Dilek TIĞLIOĞLU*

ÖZ

II. Meşrutiyet dönemi fikri, siyasi ve edebi yaşamında önemli isimler arasında yer alan Rıza Tevfik, otuz yıldan uzun süre pek çok gazete ve dergide yazılar yazmıştır. Okul yıllarından itibaren kendisi ile bütünleşen “feylesof” lakabı, muhalifleri tarafından alaycı üslupla eleştirilmesine ve hatta hafife alınmasına neden olmuştur. Sayısı altı yüzü aşkın makalelerinin yanında, *Felsefe Dersleri*, *Abdülhâk Hamid ve Mülâhazat-ı Felsefeyesi* gibi eserler ile Türkiye’de ilk felsefe sözlüğü olan *Mufassal Kamûs-ı Felsefî*’yi de kaleme almıştır.

Felsefî rengi modern mistik ve subjektivist bir özelliğe sahip olmakla birlikte, düşüncelerinin şekillenmesinde Descartes, Spencer, Mill ve Bergson etkili olmuştur. Her ne kadar Batı felsefe kaynaklarından etkilenebilmiş olsa da, Rıza Tevfik, kendi kültürü ve köklerinden asla kopmamış, Anadolu halk kültürü ile olan ilgisini hiç kaybetmemiştir.

Türk Yurdu mecmuasında kaleme aldığı on adet makale felsefî ve filolojik tartışmalar etrafında şekillenmektedir. Rıza Tevfik lisân münakaşalarını yakından takip etmekte, Mehmed Emin’in dili ve milliyetçilik hissîyatından hareket ederek “Yeni Lisân” hareketini tenkid etmektedir. Bohor İsrail ve Mansurîzâde Said Bey’e yazdığı cevap niteliğindeki yazılarında ise, *Kamûs-ı Felsefeye* yönelik eleştirileri cevaplamakta ve felsefî düşüncesinin temellerini açıklamaktadır. Kant hakkında ilk eleştirilerini de yine bu makale dizilerinde ifade etmektedir.

Türkçü hareketin karşısında yer almakla birlikte *Türk Yurdu*’nda makalelerine yer verilen Rıza Tevfik’in felsefî ve filolojik düşünceleri kısa bir özetine bu makaleler aracılığı ile ulaşabilmekteyiz.

Anahtar Kelimeler

Türk Yurdu, Rıza Tevfik, Mehmed Emin, *Mufassal Kamûs-ı Felsefî*, Yeni Lisan.

ABSTRACT

Rıza Tevfik, who is among the important names in intellectual, political and literary life of the Second Constitutional period, wrote many articles appeared in several newspapers and magazines for nearly thirty years. His pseudonym “feylesof”, had become his second name since his school years, paved the way that he was criticized and even underestimated by dissidents. He wrote *Mufassal Kamûs-ı Felsefî*, the first philosophical dictionary recorded in the Ottoman Empire and works as *Felsefe Dersleri* and *Abdülhâk Hamid ve Mülâhazat-ı Felsefeyesi*, besides over six hundred articles.

As well as his philosophical view was modern, mystical and subjective; Descartes, Spencer, Mill and Bergson were influential in his philosophical development. Not only was Rıza Tevfik influenced by Western philosophy, but also he hang onto his own culture and as he never did ignore the Anatolian folk cultures.

His ten articles published in, *Türk Yurdu*, focus mainly on philosophical and philological discussions in *Yeni Lisan* movement and epistemological idea. Rıza Tevfik closely follows the language polemics and he is criticizing the “Yeni Lisan” (The New Language) movement on the basis of Mehmed Emin’s parlance and the feeling of nationalism. In the polemic articles written against Bohor Israil and Mansurizade Said, he answers the criticisms for *Kamûs-u Felsefî* and explains the fundamental principals of his philosophical thought. He also expresses his preliminary criticisms on Kant in this series of articles. Even if he couched himself against the Turkish movement, we can reach a short summary of Rıza Tevfik’s philosophical and philological thoughts by means of these articles published in *Türk Yurdu*.

Key Words

Türk Yurdu, Rıza Tevfik, Mehmed Emin, *Mufassal Kamûs-ı Felsefî*, Yeni Lisan (The New Language).

* Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi, tdilek@hacettepe.edu.tr

Giriş

Rıza Tevfik'in entelektüel kimliği XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın eşiğinde Osmanlı coğrafyasının içinde bulunduğu siyasî ve kültürel iklimde oluşmuştu. Mülkiyeden Tıbbiye'ye savrulduğu talebelik yıllarında genç "feylesof" adayı Rıza Tevfik siyasetle tanışmış, hatta sosyalist olduğu iddiasıyla bir süre siyasî takibata uğramıştı. Mekteb-i Tıbbiye, Mülkiye ile birlikte XX. yüzyılın şafağına kadar Osmanlı siyaset ve entelektüel hayatına marjinal isimler veren ve Jön Türk hareketinin filizlendiği mahfil olmuştur. Rıza Tevfik Tıbbiyeden diplomasını aldıktan sonra mesleğinin ontolojisine uygun olarak çökmekte olan imparatorluğun dertlerine teşhisler aramaya koyulmuş, bir tür siyasî hekimliğe soyunmuştu. 1907 yılı sonlarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katıldı. Meşrutiyet'in Osmanlı milletine iade edildiği günlerde Selim Sırrı ile birlikte at üstünde İstanbul sokaklarında dolaşip "hürriyet" namına nutuklar attığında yaşı pek de genç sayılmazdı. Kırk yaşlarında olan bu İttihatçı, 1911'den sonra yol arkadaşlarıyla muhalif düşerek Hürriyet ve İtilaf Fırkası safına katıldı. "Sopalı seçimlerde" Gümülcine'de saldırıya uğradığında darbe alanın yalnızca kafatası değil, aynı zamanda muhalif idealleri olduğunu düşünüyordu. Bundan böyle muhalif fikirleri sebebiyle hayatının hemen her döneminde siyaseten tasfiyeye maruz kaldı. Bu siyaseten tasfiyelerin sonuncusu ve en ağırını, Sevr Antlaşması'nın altındaki imzası gerekçesiyle 1922'de kendisini 150'likler arasında bulup yaklaşık yirmi yıl memleketinden sürgün edilmesi oldu.

Rıza Tevfik'in siyasî hayatı ile entelektüel kimliği arasında tabiaty-

la yakın bir ilişki vardır. "Feylesof" mahlasıyla neşrettiği felsefi, sosyal ve siyasî polemik makaleleriyle, sivri ve nüktedan kalemıyla, spekülasyona açık üslûbuyla Rıza Tevfik, uzun sürgün yıllarından arda kalan zamanlarda daima gündeme gelmeyi başardı. Mekteb-i Tıbbiye yıllarında kendisine atfettiği ve zamanla onunla bütünleşen bu "feylesof" sıfatını Rıza Tevfik, Batı fikir tarihinde kullanılagelen içeriğinden farklı bir içerikle; "rindî, kalendermeşrep, hoşgörülü insan" anlamlarında kullanmaktaydı. Oysa günümüzden bakan bir araştırmacı için Rıza Tevfik, "aydınlanma"nın altında gölgesi feylesof suretinde görünen bir tür mistiktir. "Feylesof" mahlası karşıtlarının ona yönelik eleştirilerinde müstehzî bir argüman olarak kullanılmış, biçtiği filozof çüppesinin kendisine bol geldiği ileri sürülmüştür. Rıza Tevfik, 1894-1922 ile 1943-1944 yılları¹ arasında, otuz seneden uzun bir süre felsefi, sosyal ve siyasî yazılar yazmıştır. Buna karşın fikrî karşıtlarının ona yönelik iğneleyici üslûpları, mülahazalarının hafife alınmasına, hatta entelektüel melekelerinin küçümsemesine yol açmıştır. Hatta halk ve tekke edebiyatına dönük araştırmaları da bu küçümsemeden nasibini almış ve kendi dönemlerinde pek dikkate alınmamıştır. Halbuki Rıza Tevfik, o güne kadar bilinmeyen veya haklarında çok az şey bilinen Azmi Baba², Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi³, Sunullah Gaybî⁴ gibi tekke edebiyatının "mühimme-i meçhûle"sinden şahıslar üzerine kalem oynatmaktaydı. Rıza Tevfik bu şair ve mutasavvıfları bazen Doğu bazen de Batı felsefesi içerisinde değerlendirip etraflı mülahazalarla anlamaya çalışırdı.⁵ Bir gözü Doğuda, diğeri Batıda olan bu feylesofun kale-

mi Avrupa felsefe sistemlerinden bahsederken gönlü Bektaşî tekkelerine daldı. Bu nedenle “feylesof”un zihni, bitmeyen arayış yolunda adeta kendinde kaybolurdu. Onun *Türk Yurdu* serüveni, bitmeyecek arayışının merhalelerinden birini teşkil etmektedir.

Balkan Savaşları’ndan Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarına kadar, yani 1912-1917 yılları arasında Rıza Tevfik, *Türk Yurdu* dergisinde çeşitli makaleler ve şiirler yayımladı.⁶ Bu çalışma onun *Türk Yurdu*’nda yayınlanan makalelerini yani fikrî serüveninden bir kesiti değerlendirmek amacındadır. Bahsi geçen makaleler, Yeni Lisan hareketi hakkındaki düşünceleri ile epistemoloji ve ahlak felsefesi hakkındaki görüşlerinden müteşekkildir. Lisan ve felsefe başlıkları altında ele alınabilecek problemler, onun hayatı boyunca ilgilendiği meselelerin başında gelir. *Türk Yurdu*’ndaki yazıları Rıza Tevfik’in düşünce dünyasına girizgah için de uygundur. Öyle ki şair kimliği dolayısıyla ilgilendiği Türk dilinin yapısı ve mahiyeti, Rıza Tevfik’in başlıca zihni meşgalelerinden biridir. Bahsi geçen yazılarında şair hüviyetinden ziyade bir filolog edasıyla Türkçenin mahiyeti, sentaks ve semantiği çerçevesinde halk, edebiyat ve bilim dilleri arasında olması gereken farka vurgu yapmış, diğer yandan dildeki folklorik öğelere dikkat çekmiştir. Ayrıca aynı dergide yayımladığı sekiz makaleden oluşan felsefe yazıları, Rıza Tevfik’in tüm fikrî hayatına sinecek olan bazı kavramların dile getirildiği metinlerdir. *Kamûs-ı Felsefe* ile ilgili bir tartışma üzerinden yapılan bu izahat aynı zamanda, Rıza Tevfik’in felsefî yaklaşımının *prototipini* görmek bakımından önemlidir.

***Türk Yurdu*’ndaki Dil ve Edebiyat Tartışmalarında Rıza Tevfik**

Rıza Tevfik’in Türk dili konusunda kaleme aldığı ilk yazılar, “Mehbâs-ı Lisân” başlığı altında 1896 yılında *Servet-i Fünûn* dergisinde yayımlanmıştı. Yazar, bu makale dizisinden başlayarak 1943 yılına kadar aralıklarla Türkçenin yapısı ve özellikleri ile ilgili düşüncelerini çeşitli vesilelerle, farklı dergi ve gazetelerde dile getirecekti.⁷ 1897 Türk-Yunan Savaşının yaşandığı günlerde Mehmed Emin⁸, henüz sade Türkçe ve hece vezni ile kaleme aldığı ilk şiir kitabı olan *Türkçe Şiirler*’i yayımlamadan önce, doğru yolda yürüyüp yürümediğini teyit etmek için Recâizâde Mahmud Ekrem’e, “Şair-i âzam” Abdülhâk Hamid’e, Şemseddin Sâmî’ye ve Rıza Tevfik’e birer mektup yazarak görüşlerini sormuştu. (Uçman 2004: 38; Uçman 2011a: 101-102). Mehmet Emin’in bu davranışı, Türk dilinde sadeleşme yolunda kolektif bir hareket başlatmak istediğinin ilk işaretlerinden birisi olarak da yorumlanabilir. Rıza Tevfik, *Türkçe Şiirlerin* başında yayımlanan mektubunda; “*Milletin lisanıyla söylemişsiniz... Herkesten güzel, herkesten şairane söylüyorsunuz. Analar, atalar lisanıyla söylüyorsunuz. Gönlüme munis olan, samiamı okşayan o dilber Türkçe ile söylüyorsunuz*” diyerek Mehmed Emin’i sitayişle selamlamıştı (Mehmed Emin 1898: 17).⁹ Rıza Tevfik’in bu jestini unutmayan Mehmed Emin, bundan seneler sonra “Ölü Kafası” isimli şiirini Rıza Tevfik’e ithaf eder ve bunun üzerine “feylesof”, *Çocuk Bahçesi* dergisinde sade Türkçe ve hece veznini savunan yeni bir edebiyat akımının doğduğunu okuyucularına haber verir (Rıza Tevfik, 1905a:1). Mehmed Emin’in kullandığı sade Türkçe

karşısında Rıza Tevfik'in hâlâ hayranlık ve heyecan hissettiği anlaşılmaktadır. Ona göre, "lisân-ı mâder-zâdımız" olan sade Türkçe, ancak Mehmed Emin'in dilinde hakiki kimliğine kavuşmuştur (Rıza Tevfik 1905:1-6). Bu yıllarda Mehmed Emin'in sade dille yazılmış şiirlerini Ömer Naci'nin sert eleştirileri¹⁰ karşısında dahi savunan Rıza Tevfik, altı yıl sonra kendini aynı tartışmanın ortasında bulacaktır.

Genç Kalemler'in 5 Nisan 1327 / 18 Nisan 1911 tarihli ilk nüshasında çıkan altı maddelik "Yeni Lisan" manifestosunda Türkçenin yabancı unsurlardan arındırılarak, "öz"üne dönmesine vurgu yapılmaktaydı. Öncülüğünü Ali Canip, Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp'in yaptığı Yeni Lisan hareketini¹¹ Rıza Tevfik yakından takip etmekteydi. Bu yıllarda siyasî olarak İttihat-Terakki ve Türkçülük hareketine karşı olan Rıza Tevfik'in, *Türk Yurdu*'nda yer alan yazılarından ilki, "Mehmed Emin Bey ve Emin Bey Türkçesi" isimli makaledir. Bu makale ile Rıza Tevfik altı yıl öncesinde Ömer Naci ile yaptığı tartışmalara dönerek, Mehmed Emin Bey'in nezdinde Yeni Lisan hareketini eleştirmektedir. Rıza Tevfik, geçen sürede kendisinin de pek çok bakımdan savunduğu bazı fikirlerin gündeme getirildiğini ancak zamanla bir kısmının hedefinden saptırıldığını düşünmektedir.

Makalesinde Rıza Tevfik istiklal, hürriyet ve haysiyet sevdasına düşen zayıf milletlerin doğal olarak kendi kültürlerine sarıldıklarını ve "din", "âdet", "lisân-ı millî", "sünen-i kadîme", "an'anat-ı tarihiye" ve "menâkıb-ı ecdâd" gibi kavramlara sarılarak bu zayıf durumdan çıkmaya çalıştıklarına dikkat çeker. Mehmed Emin ise şiirlerinde bu kuvvetlerden

sadece "dil"e sarılmış ve onun dili hissiyattan ilham alınmıştır (Rıza Tevfik 1912: 89-90; Uçman 2011a: 182). Rıza Tevfik'in bu çıkışının o dönemdeki siyasî konumuyla uyumlu olması, salt siyasî bir çıkışmış gibi görünmesine yol açabilir. Yeni Lisancıların dildeki Arapça-Farsça kelime ve tamlamaların atılması yönündeki teklifine şiddetle karşı çıkan Rıza Tevfik, âşık tarzı şiir geleneğinde dahi Arapça-Farsça terkiplerin sıklıkla kullanıldığını vurgular. "Kozmopolit bir lisan" olarak gördüğü Osmanlıca içinde yer alan Arapça-Farsça terkipler, zamanla bu dilin içine yerleşmiş ve orada kemikleşmiştir. Dildeki eksilik veya yeniliğin eski kelimeleri kullanmak ya da hiç kullanmamakla doğrudan bir ilgisi yoktur. Dolayısıyla böylesine bir akıl yürütmenin sonunda dilde yapılacak bir tasfiye girişimi, ilmî olmaktan ziyade hissî –ve ima edildiği üzere siyasî– bir özellik ve amaç taşımaktadır (Uçman 1983: 278). Mehmed Emin'in başlangıçta verdiği eserlerde kullandığı yalın Türkçenin pek çok kişinin millî hissiyatını derinden etkilediği için ilgi ve takdir topladığı gerçektir; fakat zamanla bu dil, ideolojik bir biçim kazanmıştır. Rıza Tevfik'in sözleriyle ifade edersek, "evvela takdirata mazhar olan" bu çaba, zamanla "endişeye mucib" bir şekle dönüşmüş, "tekmil edebiyatı ihtilale vermek istemiştir." Rıza Tevfik, milliyetçilik iddiasıyla "aristokrat şiirlere" karşılık sade Türkçe şiirlerin tercih ve tavsiye edilmesini sanat ve edebiyat jargonunu tahrip edebileceği için patolojik bir bakış açısı olarak eleştirmekle yetinmez; ona göre dili kültürel ve tarihsel unsurlarından tecrit etmek, sosyolojik kaidelere uygun bir yaklaşım da olmaz.

Rıza Tevfik'in eleştirel bakış açısından Mehmed Emin, şiiirlerinde salt lisanı önem vermektedir ve bunu yaparken de ananeyi yok saymaktadır. Bu durum onun ananeden – aynı zamanda âşık tarzı şiiir söyleme geleneğinden – uzaklaşmasına ve kullanılan dilin fazlasıyla sadeleşmesine neden olmaktadır. Mehmed Emin'in şiiirlerinde kullanılan dil ne Anadolu lisanı, ne Rumeli lisanı ne de büsbütün İstanbul lisanıdır. Kusursuz denilecek ölçüde sade bir dildir ve bu nedenle hiçbir lehçeye benzemez ki işte tam bu özellik, Rıza Tevfik'e göre şairin hem hususiyeti hem de kusurudur. Ananeden yoksun şiiirler Mehmed Emin'in ayağının kaydığı zemini oluşturmaktadır (Rıza Tevfik 1912: 92-96).

Rıza Tevfik'e göre Türkçenin asıl kıymeti, söyleyişlerdeki çeşitlilik ve anlam zenginliğinden kaynaklanır. Bir milletin asıl karakteri, günlük dilde konuşulan kelimelerde değil, şivesinde – mecaz-ı lisanı – gün yüzüne çıkar. Dilde kullanılan düz ifadeler bir milleti başka bir milletten ayırmaya yetmez. Türklüğü temsil ve tefrik eden de Türkçedeki “üslub-ı mecâzi”lerdir (Rıza Tevfik 1943). Bu nedenle Türk dilinde milliyeti tespit edebilmenin başlıca iki koşulu vardır: Bunlardan ilki millî zevki temsil eden “selika” yani “şive” diğeri ise “telaffuz” kabiliyetidir. Ona göre şive, milliyet denilen asalet imtiyazının dil ile damgalanmasıdır (Uçman 1983: 272; Uçman 2011a: 100). Mehmed Emin'in şiiirlerinde bir şive tadı bulamayan Rıza Tevfik, bu denli sade dille yazılmış şiiirlerin ananeden yoksun olduğunu düşünür ve bu da sunî olduklarının işaretidir. Rıza Tevfik için dilde şive, aynı zamanda tabii bir estetik ölçütüdür.

Dergide yayınlanan ikinci ma-

kalesinde de aynı konuya devam etmekte ve tasfiyeci hareket karşısında nelere dikkat edilmesi gerektiğini belirtmektedir. “Türkçülük ve Türkçülerin Saha-i Tedkikatı” başlığını taşıyan makalesinde, dilin içinde geliştiği tarihî ve sosyal bünyeden ayrı düşünülemediğinin altını bir kez daha özenle çizer. Dili içinde doğup büyüdüğü kültürden uzaklaştırmak ve soyutlamak için sentaksı ile uğraşılmalıdır. Filolojik araştırmalarda en “önemsiz” kelimenin bile araştırmacıya tarihî, sosyolojik ya da antropolojik açıdan çok önemli ipuçları sunabileceği gerçeğini yadsımamak gerekir (Rıza Tevfik 1915: 2611). Farklı dönemlerde yazılmış iki farklı Türkçe eser bize Türk kültürü ile ilgili olarak zaman ve mekâna bağlı farklılıklar ile benzerliklerin keşfedilebilmesi için kıymetli veriler sağlayabilir. Örneğin Orhun Kitabeleri okunup etraflıca tetkik edildiğinde ilk olarak Türk lisanının şekil ve üslubu hakkında fikir ediniriz. İkinci olarak “medeniyet-i kadîmede en büyük mes'ele-i hayat olan 'hâl-i harb'in, akvam-ı perakendeyi – zorla – yoğurup bir 'millet' hâline getirişine tanık oluruz (Rıza Tevfik 1915: 2611). *Kutadgu Bilig* ise yalnız linguistik alanına ışık tutmakla kalmaz, İslâm ahlakının ve İran medeniyetinin Türk ruhunda ve zihnindeki tesirini bizlere gösterir (Rıza Tevfik 1915: 2611-2613). Bu cümleden olmak üzere bilgi gibi dil de sosyolojik bir olgudur ve muayyen tarihî bir coğrafyaya tekabül eder. Şu hâlde Rıza Tevfik, linguistik alanında yapılan çalışmaların yalnız teorik zeminde yürütülmesinden şikâyetçidir; coğrafi özellikleri ve sosyolojik yapıyı dikkate alan saha çalışmalarının yapılması gerektiğine inanır. Dil konusundaki çalışmalarda bu iki sahanın

eksikliğini hissetmekte ve bu nedenle Türklük araştırmalarında “bu iki sahada keşfiyata” önem verilmesini teklif etmektedir. Ona göre coğrafya ile ilgili yapılan çalışmalar, “Türk akvamının, nerelerde neş’et ettiğini ve hangi taraflara yürüyüş eylediklerini, vukuat-ı tarihiyesiyle kayd ve zabt edecek ve bu hareketin mecrasını” çizecektir. İkinci saha olan “tetebbua-i ictimâiye” ile “esas Türk milletlerinin tarz-ı idâresini, şerâit-i ictimâiyesini teşkilat-ı askeriye ve kanuniyesini tahkik edip zabt u rabta almak ve ondan bir ma’nâ çıkarmak” mümkün olmaktadır (Rıza Tevfik 1915: 2613).

Dil konusunda yapılan çalışmaların en büyük eksikliğinin, dilin geliştiği koşullardan soyutlanarak, adeta cansız bir nesne gibi incelenmesi olduğunu düşünen Rıza Tevfik, her ne kadar doğrudan dile getirmese de bir bakıma erken bir *bilgi sosyologu* gibi düşünülmektedir. Dili ve bilgiyi tarihsel ve sosyolojik bağlamına ikame etmek düşüncesi XX. yüzyılın ilk yarısında tedavülde olan bir anlayıştır. Bu nedenle dile yönelik başlatılan ya da başlatılacak olan her türlü tasfiye girişimi, Rıza Tevfik için dili dil yapan unsurlardan koparmak anlamına gelmektedir. O sade bir Türkçeden bahsederken salt arı bir lisandan değil, tarihsel ve tabii gelişimine uygun olarak farklı dillerin unsurlarını alıp onları da âdeta Türkçeleştirip kendinde mezdetmiş bir lisandan bahsetmektedir.

Mufassal Kamûs-ı Felsefe Üzerinden Felsefe Tartışmaları

Batı dillerinde yazılmış tıp, astronomi, coğrafya, iktisat gibi konulardaki kitapların tercümelerinin Osmanlı entelektüel dünyasına girişi XVIII. yüzyıldan itibaren daha da yoğunlaşmıştı. XIX. yüzyılın ortasından

itibaren ise Batı dillerinden Türkçeye tercüme faaliyeti bazı durumlarda bürokratik ve diplomatik kaygıları aşır entelektüel merak ve kaygılarla yürütülmeye başlandı. Tercüme sorununu ortadan kaldırmak için 1913 yılında Maarif Nazırı Şükrü Bey başkanlığında ve mensuplarının birçoğu “ıstılah-ı ilmiye” konusunda otorite sahibi isimlerinden mürekkep *Istılahât-ı İlmiye Encümeni* adıyla ilmî hüviyette resmî bir topluluk kurulur (Levent 1949: 351). Encümen üyeleri arasında yer alan Rıza Tevfik, bu teşekkülün gayesinin kullanılmalara birçok “ta’birât-ı ilmiye” ve “kelimât-ı ıstılahiyye”nin karşılığının bulunarak bir “kamûs-ı ıstılahât” vücûda getirmek olduğunu dile getirir (Rıza Tevfik 1332/1916d: 3).

Çalışmaları bir yıl kadar süren encümenin fihrist niteliğinde de olsa Fransızcadan Türkçeye üç farklı isimle ıstılah mecmuası çıkardığı bilinir. “Feylesof” Rıza Tevfik, çıkarılan bu fihristlerden önce *Mufassal Kamûs-ı Felsefe*’yi (1920) neşretti. Bu eser modern zamanların Türk fikir hayatının ilk telif felsefe sözlüğü olarak bilinir.¹²

İslâm Mecmuâsı’nda yayımlandığı “Kamûs-ı Felsefe – Kazâyâ-i Mütênâvibe I-II” başlığını taşıyan makalesi ile Mansurîzâde Said Bey¹³, *Kamûs*’un içinde yer alan “accident-araz” maddesindeki görüşlerin Kadı Azud el-İcî’ye ait olmadığını belirterek, yapılan hatanın düzeltilmesini ister (Mansurîzâde Said Bey, 1332: 984-986). Bu şekilde eleştirilerek bir polemigin içine çekilmekten âdeta mutluluk duyan Rıza Tevfik, eserde hatanın varlığını inkar etmez. Ona göre insan yapısı, sunî olan her eserde mümkün olduğu gibi kendi yazdığı eserde de hataların bulunması olağan-

dır. “Feylesof”un başlıca bahanesi ise yoğun çalışma koşulları nedeniyle yaşadığı fiziksel rahatsızlıklardır (Rıza Tevfik 1916a:3065). Makalesinin devamında Aristoteles ve Ortaçağ felsefesinin temel problemi olan *cevher-araz* konusuna değinen Rıza Tevfik, günümüz felsefesinde bu sorunun artık unutulmaya başladığını belirtir. Özellikle psikoloji ilminde yaşanan gelişmeler, epistemolojinin de psikoloji biliminden etkilenmesine neden olmuştur. Psikolojik verilerin etkisiyle olayların enfüsi-subjektif olarak yorumlandığı bu çağda, “hâdisatın hakayık-ı eşyaya mutabakatı bir zann-ı batıl ve muğfeldir.” Antik Yunan ve Skolâstik filozofların müstâkilen mevcut olduğunu düşündükleri “şey-objet” bir isimden başka gerçekliğe sahip değildir (Rıza Tevfik 1916a: 3065 –66).

Bohor İsrail Efendi *Türk Yurdu*’nda çıkan “Mufassal Kamûs-ı Felsefe” başlıklı tanıtım yazısında, *Kamûs*’un felsefe dışı sâir kamûslar ile farkına temas etmekte ve ayrıca eserin kapsam ve anlatım bakımından yeterliliğine işaret etmekteydi (Bohor İsrail, 12 Nisan 1333 / 1917: 3396-3400). Eseri uzunca methettikten sonra Bohor İsrail Efendi’nin *Kamûs* ile ilgili olarak yönelttiği soru, Rıza Tevfik’in epistemoloji görüşü ile ilgilidir. Bohor İsrail, epistemolojik yaklaşımını “izafi ve enfüsi” olarak tanımlayan Rıza Tevfik’in, tecrübeyi araç olarak nitelendirmesini amaç-yöntem ilişkisi bakımından çelişkili bulmuş olacak ki bu konu ile ilgili detaylı açıklama yapmasını istemektedir. Ona göre Rıza Tevfik, “tecrübeyi yegâne vâsıta-i marifet” addedip, bilgi konusunda enfüsi-rölativist bir tutum sergileyerek bir taraftan maddeciliğe sürüklenmekten kurtulmakta diğer

taraftan da dış dünyaya dair deney ile elde edilen bilgiyi yok saymayarak idealizme saplanmaktan uzaklaşmaktadır (Bohor İsrail 1917: 3399). *Kamûs*’un neşredilen birinci cildinde kendince tatminkâr bir açıklama bulamayan Bohor İsrail, konuyla ilgili bir izâhât ricâ etmiştir. Rıza Tevfik, izâhâtını müteakip sayıdan itibaren tefrikâ hâlinde vermeye çalışsa da beşinci mektubun sonuna düştüğü şerh “Bitmedi”dir. Lakin dergide çıkan bu son yazı dizisi ile Rıza Tevfik’in *Türk Yurdu* ile macerası bitecek, felsefe ile macerası ise devam edecektir.

Bohor İsrail’in, epistemolojik yaklaşımını nasıl temellendirdiği konusundaki sorusuna Rıza Tevfik, kendisine yöneltilen diğer sorulara verdiği cevaplar gibi, yine uzun açıklamalar ve örneklerle cevap verme gayretindedir. Bu gayretin altında elbette muhatapı tarafından yanlış anlaşılma endişesi yatmaktadır. Kendisini “Bacon’un şakirdi” olarak gösteren Rıza Tevfik, epistemolojik olarak ise enfüsi/sübjektivist – agnostik olarak nitelendirmektedir. Ona göre, bütün sistemler tasavvur ürünü ve insanîdir. Her sistemin bir mütefekkinin zihnî ürünü olması vaziyeti, insanoğlunun aradığı hakikate tam anlamıyla işaret edilecek bir sistemi oluşturamamasına ve hakikatin kavranamamasına sebep olmaktadır.¹⁴ Yaşanılan âlemin bir hakikat olduğuna insanın hayat tecrübeleri, bilgileri ve hareketleri birer kanıt teşkil ederler. Fakat bu hakikatler mutlak olmaktan uzak, enfüsi ve izafi hakikatlerdir. Haklarında ancak izafi hakikatlerin dile getirileceği bu fenomenler, ilimlerin konusunu oluştururlar. Metafizikçiler ise fenomenler sınırında kalmazlar, fenomenlerin ötesine dair de cevaplar ararlar. Burada Rıza

Tevfik, felsefenin araştırma konusunun yalnız fenomenlere indirgenemeyeceğini, ötesinin de felsefeye dâhil edilmesi gerektiğine işaret ederek bir bakıma Kant felsefesini eleştirir.

Kant'a göre numenler hakkında hüküm vermek mümkün değildir. Numenler (şeyin kendisi), *fenomen*lerden (görünümler) farklı olarak, özü gereği bilinemezler. Biz nesnelere yalnız *bize göre* oluşlarını, yani yalnız görünümlerini biliriz, onların "hakikatte" nasıl olduklarını ise bilemeyiz. Kendilerinden bahsederken fenomenlerin ötesinde zaten bir şeyin olduğunu *a priori* kabul ederiz. Fakat bu kabullenme, numenlerin bilgisine ulaşabileceğimiz anlamına gelmez. Tamamen belirsiz ve bilinemez olan numenler, aynı zamanda bilginin de sınırınıdır. Kant'ın bu değerlendirmesini Rıza Tevfik yerinde bulmaz. Ona göre, mevcudiyetin mevcut olduğu şekliyle kabul edilerek bu noktanın bir sınır ve son farz edilmesi, hiçbir şey bilmemekle eş değerdir. İzafi olarak nitelendirilen bilgi, Rıza Tevfik için bir şuurdan ibarettir. Bu şuur ise ne bilim ne de felsefedir; her ikisi için bir çıkış noktasıdır (Rıza Tevfik 1330/1914a: 295). Aynı şekilde materyalizmin yaptığı gibi, duyu organları ile algılanan dış dünyanın mutlak hakikat olduğunun düşünülmesinin de çok büyük hata olduğunun altını dikkatle çizer; verilerini doğrudan elde ettiğimiz dış dünyadan şüphe etmeyiz, etmemeliyiz; şüphe metafizik alana ilişkindir ve metafizik problemlerde şüpheye yer vardır (Rıza Tevfik 1330/1914a: 298). Burada üzerinde durulması gereken nokta, Rıza Tevfik'in metafiziği felsefeden ayırmak gibi bir çabasının olmadığı, aksine metafizik problemleri felsefe için gerekli gördüğü hususudur. Rıza Tevfik felsefe

ile metafiziği mezcetme gayretindedir. XX. yüzyıl Avrupa felsefesinde pozitivistin tesiriyle felsefeyi metafizikten uzaklaştırılarak doğa-bilimsel yöntemle yakınlaştırmak isteyenlerin aksine Rıza Tevfik, felsefeye metafizik bir boyut kazandırmaya çalışır. Metafizik ve felsefenin birlikteliğine yönelik bu savunma, aynı zamanda Rıza Tevfik'in genel fikri duruşunu anlamamız bakımından önemlidir. Keza XIX. yüzyılın sonunda Tıbbiye öğrenimi gören Osmanlı entelektüelleri için pozitivistizm ve materyalizm, ana felsefi meazları teşkil etmekteydi. Siyaset ve fikir platformlarındaki tıbbiyeli Osmanlılar pozitivistizm ve materyalizmi genellikle modern felsefenin amentüsü olarak algıladılar. Bir sorgulama sürecine giren Rıza Tevfik ise bu dönemden itibaren pür rasyonalizm ile arasına mesafe koymuş ve zamanla Bergson felsefesine yaklaşmaya başlamıştır.¹⁵

XX. yüzyılın ilk yarısından itibaren felsefeciler arasında metafizik meselesinin tartışılması neredeyse içinden çıkılmaz bir hâl almaya başladı. Felsefeciler öncelikle metafiziğin ne olduğunu ve felsefi bilgide metafiziğin yeri konusunu tartışmaktaydılar. Bu dönemin hâkim paradigmasının bilimci ve pozitivist olduğu gözlemlenir. Aydınlanma dönemi felsefesinde derin bırakan İngiliz deneyciliğinin etkisiyle bilgi sorununda "bilimci" yol izlenmesi bir süredir metafiziği temellerinden sarsmıştı. Bu tablo içinde Bergson'un felsefe dünyasındaki yeri, hakikate ulaşmanın tek aracının zekâ ve bilim olduğunu gören anlayışa karşı çıkarak, metafizik bilgiye sağlam bir yer kazandırmaktır. Çünkü Bergson metafiziği zannedildiği gibi sonu gelmez tartışmaların hüküm sürdüğü bir karadelik olarak görmez. Bergson felsefe

ile metafiziği neredeyse aynı anlamda kullanır. Ona göre metafizik, gerçekliği bilimde olduğu gibi sistemli yöntemlerle açıklamak değil, gerçekliğin kendini kavramak, bilmektir; yalnız sezgi ile gerçekleştirilen bir bilme etkinliğidir. (İyi 1999: 88, 91 vd.).

Bilginin kaynağı konusunda süregelen akıl – deney / duyu tartışmasına Neo-platonist ve sufilerle yeni bir boyutun - “keşf-i zamiri – révélation – eklendiğini belirten Rıza Tevfik, bu tartışmada hissiyûn – sensualizmin iddiasını yalnız evrimci bakış açısı ile haklı bulur. Ona göre sadece bilgimiz değil, “âlât-ı idrâk ve vâsıta-i ilm” olan duyularımız da organizmanın çevre ile olan dâimî temâsından doğmuştur. Duyularımız şu anki hâline ve seviyesine kendini çevre koşullarına uyarlayarak ulaşabilmiştir (Rıza Tevfik 1917b: 3460-3461). Rıza Tevfik felsefi problemlerinin çıkış noktası olan “ben”den bağımsız bir dış dünyanın mevcudiyeti meselesini duyu organlarından hareketle çözümlenmeye çalışır ki bu felsefe tarihinde sıklıkla kendisine müracaat edilen bir yöntemdir. Ona göre duyu organlarının maddî dünyadaki varlıkların o andaki hallerini yansıtan verileri, şüphe edilemeyecek derecede doğrudur. Duyu organlarının her zaman olmasa da düştükleri hataların ise akılla veya diğer bir duyu ile düzeltilmesi mümkündür.

Bilginin çıkış noktası olarak, çevreden elde edilen duyu verilerini gören Rıza Tevfik, insanoğlunun sahip olduğu ilmi ise tamamen *enfüsî* (subjektif) ve *sûrî-zahirî* (formel) olarak nitelendirir. Hatta yalnız ışık ya da ses gibi bütün filozoflarca ikincil nitelik olarak kabul edilen subjektif fenomenler için değil, aynı zamanda dokunma gibi di-

ğer duyular için de düşüncesi bu yöndedir (Rıza Tevfik, 1917c: 3490). Diğer taraftan *tecrûbe* (expérience) Rıza Tevfik için akıldan azade düşünülemez ve “ancak şuûr ile münevver bir sahada aklın delalet ve nezâreti ile olabilir” (Rıza Tevfik, 1917c: 3490-3491). Böylece Rıza Tevfik, rasyonalizmi ve Kant’ın “bütün bilgiler deneyle oluşur ama deneyden çıkmaz” görüşünü reddederek, çevresel koşulların ve tecrübenin aklın oluşumuna zemin hazırladığını dile getirir (Rıza Tevfik, 1917c:3492).

Rıza Tevfik’e göre “ferdî vicdan” insanın sahip olduğu temel becerilerin üzerine inşa edilir. Bu durum, Kant’ın ahlak felsefesiyle temelden çelişen bir noktadır. Kant’ın ahlak yasalarının fazlasıyla rasyonel olduğunu dile getiren Rıza Tevfik, ahlak kurallarını *apriori* ve aklî değil, “itiyadî ve içtimaî” (habituel et sociologique) olarak değerlendirir (Rıza Tevfik 1917d: 3510). Kant’ın ahlakî buyruklarını hayata geçirilemeyecek derecede yüksek ve sıradan insanların üstünde bulan Rıza Tevfik, hiçbir insanın eylemlerine bu seviyede bir ahlakî perspektiften bakmadığını düşünür. Ona göre “bu gibi ulvî ahlak prensiplerinin umumî ve vâcibü’r-riâye olabilmesi için insanı mülk, cihanı cennet” olarak düşünmek gerekir ki bunu – bir an için – Kant bile farz edememiştir (Rıza Tevfik 1917d: 3510). Kant, düşünsel ve duygusal olarak üst seviyede ve en son oluşabilecek olan ahlakî amacı, her türlü tecrübe ve ilimden önce – bir nevi ilk prensip şeklinde – düşünmüştür. Böylesine “ideal” olan bir şeyi yüzüne indirme gayreti ise Rıza Tevfik için ahlakî olmaktan ziyade estetikdir, sanatkârca bir gayrettir (Rıza Tevfik 1917e: 3537).

Sonuç

Türkçü hareketten ayrılmış olsa da bu hareketin yayın organı olan *Türk Yurdu* dergisinde kaleme aldığı makalelerde Rıza Tevfik, felsefi ve filolojik polemiklere girip, Türkçülüğe ve Yeni Lisan hareketine yönelik eleştirilerini okuyucuları ile paylaşmıştır. Türkçülerin sade dil konusunda başlattıkları harekete yönelik eleştirisi, onun siyasî çizgisiyle de uyumludur. Bununla birlikte sade Türkçe ve hece vezniyle yazılan şiir akımını daha başlangıçta destekleyen Rıza Tevfik ile Yeni Lisan hareketi öncülerinin görüşleri arasında aslında bir uçurum yoktur. Lakin Rıza Tevfik, dilin bir milletin doğasını, tarihini ve sosyolojini yansıttığını ve bunun da korunması gerektiğini düşünmektedir. Yeni Lisan hareketinin ideolojik gerekçelerle dilin tabiatına müdahale edilmesinden rahatsızlık duymaktadır.

Felsefi duruş olarak kendisini subjektivist ve agnostik olarak nitelendiren Rıza Tevfik, çocukluk yıllarından itibaren varlık, Tanrı, ölüm gibi metafizik alana giren kavramlar üzerine düşünmüştür. Bektaşî derişleri arasında geçirdiği çocukluk yıllarının ardından gördüğü Tıbbiye öğrenimi onun dünya algısında ikilem yaratmıştır. Rıza Tevfik'in hakikati arama yolculuğunda doğu ile batıyı, öznel olanla nesnel olanı, deneysel olan ile mistik olanı yan yana getirmesi, onun fikrî dünyasının zülcenâhi yapısını gözler önüne sermektedir. Toplumda eksik olan felsefi bilgi ve düşünüş eksikliğinin farkına varan Rıza Tevfik, kaleme aldığı her yazıda meseleleri didaktik bir üslûpla anlatma ihtiyacı hisseder. *Türk Yurdu*'nda yer alan ve didaktik üslûpla kaleme aldığı filolojik ve felsefi yazıları, onun

bireysel fikrî serüveni için bir merhale teşkil ettiği gibi, Türkiye'de felsefe ve filoloji jargonunun tekamülüne de birer katkı niteliğindedir.

NOTLAR

- 1 1922'den 1943'e kadar ülke dışında sürgünde kalan Rıza Tevfik, bu dönemi Cünye'de geçirmiştir. Sürgün yıllarında dargın bir halet-i rûhiyede adeta istihaleye dalmış, siyaset ve felsefe alanlarında her hangi bir eser üretmemiştir. Döndükten sonra *Yeni Sabah* gazetesinde hatıra niteliğindeki tefrikalara imza atsa da, asla ilk dönem eserlerinde olduğu kadar yaratıcı olamayacaktır. Bu dönemde kaleme aldığı makaleleri özü itibarıyla 1894-1922 yılları arasında yazdıklarının birer tekrarı niteliğindedir. Hatıraları *Biraz da Ben Konuşayım* başlığı altında kısa süre önce basılmıştır; bkz., (Rıza Tevfik 2008).
- 2 Türk süfi edebiyatında "üstü kapalı, kinâyeli bir üslûpla" nefesler yazan şâirlerden birisi olan Azmî Baba, Rıza Tevfik'e göre "tavr-ı beyânî ve taklidi nâ-kabil olan edâ-yı sâdedilânesiyle" adeta "bezm-i dünyaya tek gelmiş" şâirlerdendi (Rıza Tevfik, 1914b; Güzel 1981: 80-87, 305). Rıza Tevfik, Azmî Babayı Ömer Hayyam'a benzetmektedir (Rıza Tevfik 1945: 42-43).
- 3 Mutasavvif kimliği itibarıyla bir Melâmîliğe yakın edebi eserler veren İbrahim Efendi, XVII. yüzyıl Osmanlı tasavvuf hayatının ilginç bir simasıdır. Fakat konuyla yakından ilgilenenler dışında pek fazla bilinmez ve özellikle mensup olduğu Halvetiyye kimliği ile tanınır (Gölpınarlı, 1931:90; Soysal, 2005: 61).
- 4 Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi'nin halifesi olan ve âşık tarzında şiirler söyleyen Kütahyalı Sun'ullah Gaybî, Rıza Tevfik'e göre "pek muhtasar ve pek sârih bir Türkçe manzûmeye bütün bir felsefe dercedebilececek kadar kudret gösterenlerden"dir (Rıza Tevfik 1914b).
- 5 Rıza Tevfik'in terekisi Prof. Dr. Abdullah Uçman'a intikal etmiştir. Bu bakımdan Rıza Tevfik'in şâir ve edebî yönü ile ilgili en kapsamlı ve güvenilir yayınlar Uçman tarafından kaleme yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., (Uçman 1982; 1996; 1998; 2000; 2004).
- 6 Dergide yayınlanan şiirlerin isimleri ve tarihsel sıralaması şu şekildedir: "Koca Hasan Dayı", C.IV, nr.8, 12 Haziran 1330/25 Haziran 1914, s. 2241-2245; "Bir Meçhûleye", C.IV, nr. 9, 26 Haziran 1330/ 9 Temmuz 1914, s. 2273; "Harâb Ma'bed", C.VIII, nr. 2, 25 Kânun-ı evvel 1330/ 7 Ocak 1915, s.

- 2431-2432; "Hummâ-yı Aşk", nr. 5, 5 Şubat 1330 / 18 Şubat 1915, s. 2483; "Husûsî Bir Ziyafet – Tevfik fikret'in Necib Rûhuna", C.X, nr. 6-110, 19 Mayıs 1332 / 1 Haziran 1916, s. 3034; "Göz Âşinalığı", C.XI, nr. 9, 22 Kânun-ı evvel 1332/ Ocak 1917, s. 3280-3281; "Gözlerin", C.XII, nr. 11-139, 19 Temmuz 1333 / 1917, s. 3503-3504. Rıza Tevfik'in mecmuâda ayrıca "Abdülhak Hamid Hakkındaki Anket Cevap" (C. V, nr. 13, 4 Nisan 1329 / 17 Nisan 1913) ve "Üstâd Ekrem'e Dâir Düşünce ve Duygular"(C.V., nr 59, 21 Kanun-ı sani 1329/ 6 Şubat 1914, s. 1177-78) bölümlerinde yayımlanan iki adet yazısı daha yer almıştır. Bu yazılar bu makalenin problemiği ile ilgisiz görülerek burada değerlendirilmemiştir.
- 7 Rıza Tevfik'in Türk dili üzerine görüşleri hakkında ayrıca bkz., (Uçman, 1983: 270-284; Uçman 2011a: 98-111).
- 8 Mehmet Emin'in dildeki sadeleşme çabaları hakkında bkz., (Lewis 2004: 36-37).
- 9 Bu eser için Rıza Tevfik'in mektubu "Şair-i Ruh-âşına, Edib-i Hamiyyet-perver Efendim!" başlığı altında neşredilmiştir.
- 10 Ömer Naci ile Rıza Tevfik arasında cereyan eden lisân tartışma hakkında detaylı bilgi için bkz., (Uçman 1984a: 275-285; Uçman 2011a: 301-307).
- 11 *Genç Kalemler*'de başyazı olarak yer alan "Yeni Lisan" makalesinin ikisini Ali Canip, üçünü Ömer Seyfettin, yedisini ise Ziya Gökalp kaleme almıştır. Sistematik bir biçimde başlayan Yeni Lisan hareketinin temel felsefesi "edebiyatta ve kültürde milli benliğe dönüş"tür. Milli bir edebiyat oluşturmak için öncelikle milli bir dile ihtiyaç vardır. Yeni Lisan hareketi ile ilgili detaylı bilgi için bkz., (Levent 1949; Parlatur vd. 1999; Öksüz 1995; Lewis 2004: 37-38).
- 12 Kamûs maddeleri hakkında bkz.,(Uçman 1995: 5-11; 1996: 199-205; 1999: 145-147; 2004b: 99-149; 2005: 165-175; 2011b: 83-92; Alkan ve Arı 2005: 77-110; Aydın ve Özşenel 2003: 157-187; Kardaş 1982: 769-779).
- 13 Mansûrîzâde Said (1864-1923) II. Meşrûtiyet dönemi ve sonrasında *Şûle-i Edeb, Hizmet ve Terâkki, İslâm Mecmuası, İlahiyat Fakültesi Mecmuası*'nda İslâm hukuku ile ilgili yazılar yazmıştır. Hayatı için bkz., (Çağatay 1994 247-248).
- 14 (Rıza Tevfik 1917b: 3459) Rıza Tevfik, aldığı tıbbiye eğitimi neticesinde nihilizm sularında yüzmüş olsa da bu sularla boğulmamanın yolunu agnostisizme sığınmakta bulmuştur. Kendisi ile aynı yolu izleyen Şâir-i Azâm Abdülhâk Hamid üzerine yazdığı *Mülâhazât*'da adeta kendi felsefi yolculuğunu ele almaktadır. Rıza Tevfik, Mevlâna ve Goethe gibi mütefekkir-şâir olarak nitelen-
- dirdiği Abdülhâk Hamid'in şiirlerini aynı zamanda felsefi problemlere işaret eden metinler olarak görmekte ve onlarda mistik/agnostik özellikler bulmaktadır (Rıza Tevfik, 1330/1914a: 61-62; 1332/1916d: 139-148 vd; 1984, 153-155 vd.). "Feylesof", Abdülhâk Hamid'in ağzından adeta kendi fikirlerini nakletmektedir:
Vcdandır en büyük hakikat!..
Hep onda büyük küçük hakikat!..
Hep diyen Hamid'in sübjektivizm felsefesine ulaşmış olduğunu belirtir ve ona göre Hamid bu noktaya ulaştıktan- vcdanı hareket noktası olarak aldıktan- sonra artık zorunlu olarak agnostisizm sularında yüzmeye başlamıştır. Sokrates'in "bildiğim tek şey hiçbir şey bilmediğim" sözlerine paralel olarak gördüğü ve o güne kadar bildiği şeylerden - maddi âlemden - şüphe eden şâir, sonuç olarak "hakikat-i âlemi, her dem mütegayyir olan bir gölgeden" ibaret görmeye başlar. Artık hakikati sadece subjektif olarak görmekte ve "hayalimizce, hayâlâtımız hakikatdir" demektedir. Rıza Tevfik'e göre Abdülhâk Hâmid agnostisizm sınırına kadar varmakta, o uçurumun aşağısındaki boşluğa yani nihilizme düşmemek için ümede tutunmaktadır (Rıza Tevfik,1984: 155).
- 15 Türkiye'de Bergson ismi her ne kadar Mustafa Şekip Tunç ile birlikte anılıyorsa da Bergson'un *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri* isimli eserinden bölümleri derslerinde ilk defa okuyan, okutan ve çeviren Rıza Tevfik'tir.

KAYNAKÇA

- Alkan, Ercan -Osman Sacid Arı. "Mufassal Kamus-ı Felsefe'nin Yayımlanmamış "Zuhûr" Maddesi. *Kutadgu Bilig* - 7 (Mart 2005): 77-110.
- Argunşah, Hülya ve Oğuzhan Karaburgu. *100. Yılında Yeni Lisan Hareketi ve Milli Edebiyat Çalıştayı Bildirileri*. İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, 2011.
- Aydın, Fuat -Mehmet Özşenel. "Atheisme maddesi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* - 8 (2003): 157-187.
- Bohor İsrail Efendi. "Mufassal Kamus-ı Felsefe". *Türk Yurdu* 4-132 (12 Nisan 1333 / 1917): 3396-3400.
- Çağatay, Neşet. *Güncel Konular Üzerine Makaleler*. Ankara: TTK Yayınları, 1994.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Melâmilik ve Melâmîler*. İstanbul: Devlet Matbaası. 1931.
- Güzel, Abdurrahman. *Kaygusuz Abdal - Alâeddin Gaybî*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 1981.
- İyi, Sevgi. *Çağımızda Metafizik Sorunu*. Ankara: Ayraç Yayınları, 1999.
- Kardaş, Rıza. "II. Meşrûtiyet Devrinde Felse-

- fe İstilahları ile İlgili Kaynaklar Hakkında Bir Deneme". *Türk Kültürü* 234-XXI (Ekim 1982): 769-779.
- Levent, Ağâh Sırrı. *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları*. İstanbul: TTK Yayınları, 1949.
- Lewis, Geoffrey. *Trajik Başarı, Türk Dil Reformu*. Çev.Mehmet Fatih Uslu. İstanbul: Gelecek Yayınları 2004.
- Mehmed Emin. *Türkçe Şiirler*. Konstantiniyye: Matbaâ-i Ebüzziya, 1316/1898.
- Mansûrîzâde Said. "Kamûs-ı Felsefe – Kazâyâ-i Mütênâvibe-I-II". *İslâm Mecmuâsı* III/48 (12 Muharrem 1335 / 27 Teşrin-i evvel 1332): 963-967; IV/49 (4 Sefer 1335 / 17 Teşrin-i sani 1332): 984-986.
- Öksüz, Yusuf Ziya, *Türkçenin Sadeleşme Tarihi – Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*, Ankara, 1995.
- Parlatır, İsmail ve Nurullah Çetin. *Genç Kalemler Dergisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1999.
- Rıza Tevfik. "Şâir-i Sâhib Meslek Mehmed Emin Bey'e" (IV). *Çocuk Bahçesi* 42 (24 Teşrin-i sâni 1321 / 7 Aralık 1905): 1-11.
- _____. "Emin Bey ve Emin Bey Türkçesi". *Türk Yurdu* I/4 (1 Kânun-ı sâni 1327/ 14 Ocak 1912): 89-96.
- _____. "Felsefe Dersleri". İstanbul: Kader Matbaası, 1330/1914a.
- _____. "Kaygusuz Sultan ve Azmi Baba Hakkında". *Peyâm-ı Edebî* – 37. (8 Mayıs 1330 / 21 Mayıs 1914b).
- _____. "Türkçülük ve Türkçülerin Sâha-i Tedkikatı". *Türk Yurdu* (fevkalade nüsha) VIII/84 (21 Mayıs 1333 / 3 Haziran 1915): 2609-13.
- _____. "Mansûrîzâde Said Bey'e Teşekkür". *Türk Yurdu* X/8-112 (16 Haziran 1332 / 29 Haziran 1916a): 3064-66.
- _____. "Mansûrîzâde Said Bey'e Teşekkür" (2). *Türk Yurdu*, X/9- 113 (30 Haziran 1332 / 13 Temmuz 1916b): 3086-89.
- _____. "Mansûrîzâde Said Bey'e Teşekkür" (3). *Türk Yurdu* X/10-114 (17 Temmuz 1332/ 30 Temmuz 1916c): 3103-3105.
- _____. *Mufassal Kamûs-ı Felsefe* I-II, İstanbul: Matbaâ-i Âmire, 1332 / 1916d; 1336 / 1920.
- _____. "Muhterem Bohor İsrail Efendi'ye Kamûs-ı Felsefe hakkında" (1). *Türk Yurdu* XII/6-134 (10 Mayıs 1333 / 1917a): 3430-32.
- _____. "Bohor İsrail Efendi'nin Sualine Cevap" (2). *Türk Yurdu* XII/8-136 (9 Haziran 1333 / 1917b): 3458-62.
- _____. "Bohor İsrail Efendi'nin Sualine Cevap" (3). *Türk Yurdu* XII/10-138 (5 Temmuz 1333 / 1917c): 3489-93.
- _____. "Bohor İsrail Efendi'ye" (4). *Türk Yurdu* XII/11- 139 (19 Temmuz 1333/ 1917d): 3505-11.
- _____. "Bohor İsrail Efendi'nin Sualine Cevap" (5). *Türk Yurdu* XII/13-141 (16 Ağustos 1333 / 1917e): 3537-40.
- _____. "Atalarımızdan Kalan En Değerli Miras". *Yeni Sabah*-1939 (15 Birinci teşrin 1943).
- _____. *Abdülhak Hâmid ve Mülâhazât-ı Felsefyesi*. Haz. Abdullah Uçman. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları 1984.
- _____. *Biraz da Ben Konuşayım*. İstanbul: İletişim Yayınları 2008.
- Soysal, Ayşe Asude. *XVII. Yüzyılda Bir Bayramî Melâmî Kutbu: Oğlan(lar) Şeyh(i) İbrahim Efendi*. (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2005.
- Uçman, Abdullah. Rıza Tevfik ve Türk Kültürü". *Millî Kültür* 36 (Ekim 1982): 39-43.
- _____. "Rıza Tevfik'in Türk Dili Üzerine Düşünceleri". *Türk Kültürü Araştırmaları* XVII-XXI/1-2 (1983): 270-284.
- _____. "Genç Kalemler'den Önce Türk Dilinin Sadeleşmesi ve Hece Vezni Üzerine Bir Münakaşa". *Mehmet Kaplan'a Armağan*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1984a: 275-285.
- _____. "Ömer Seyfeddin-Rıza Tevfik". *Doğumunun 100. Yılında Ömer Seyfeddin*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1984b: 127-148.
- _____. "Mufassal Kamus-ı Felsefe'nin "Kader" Maddesi". *Tarih ve Toplum* - 133 (Ocak 1995): 5-11
- _____. "II. Meşrutiyet'ten Sonra İlmî Terimlerin Tesbitinde Önemli Bir Teşebbüs: İstilahat-ı İlmiye Encümeni". *Türk Dili* 536 (Ağustos 1996): 199-205.
- _____. "Mufassal Kamus-ı Felsefe'nin "Âlem" Maddesi. Prof. Dr. Nihad M. Çetin'e Armağan. İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları. 1999: 145-174.
- _____. "Rıza Tevfik'in Şiirleri ve Edebî Makaleleri Üzerinde Bir Araştırma. İstanbul: Kitabevi Yayınları 2004a.
- _____. "Kategoriler Hakkında Dört Metin: Rıza Tevfik, İsmail Fennî Ertuğrul, Ali Sedad ve Sırrı Giridi". *Kutadgu Bilig* – 5 (Mart 2004b): 99-149.
- _____. "Rıza Tevfik'in Mufassal Kamus-ı Felsefe Adlı Lügati". *İlmî Araştırmalar* 19 (2005): 165-175.
- _____. *Rıza Tevfik'in Sanat ve Düşünce Dünyası*. İstanbul: Dergâh Yayınları. 2011a.
- _____. "Rıza Tevfik'in Yarım Kalan Felsefe Lügati: Mufassal Kamus-ı Felsefe". *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*. (Yaz, 2011b): 83-92